

Марија КУСЕВСКА

РАМКА ЗА МЕЃУКУЛТУРНИТЕ ИСТРАЖУВАЊА НА ГОВОРНИТЕ ЧИНОВИ

Во овој труд поаѓаме од констатацијата на Остин (Austin 1962) дека говорните чинови му овозможуваат на говорителот да го искористи јазикот за остварување на некои свои цели, на пример да побара услуга, да даде комплимент, да се заблагодари, да се согласи или да не се согласи, и сл. Емпириските истражувања на говорните чинови се засноваат врз неколку аспекти, кон кои ќе се осврнеме и ние во ова излагање:

- варијабилноста, т.е. еден говорен чин може да се оствари со употреба на различни јазични средства, во зависност од социопрагматичките услови (моќта на соговорниците, блискоста меѓу нив, сериозноста на ситуацијата, обемот на наметнувањето, родовата припадност и сл.);
- комуникациските принципи според кои говорителите ги избираат стратегиите за реализација на говорните чинови;
- културната припадност на соговорниците, од што зависат очекувањата на соговорниците при реализацијата на говорните чинови и нивната интерпретација, како и изборот на јазичните средства за нивно обликување.

Посебно ќе се осврнеме и на контрастивните истражувања на говорните чинови во македонскиот и во англискиот јазик.

Клучни зборови: говорни чинови, социопрагматика, принципи на комуникација, меѓукултурна прагматика

1. Дефиниција на говорните чинови

Основната претпоставка на теоријата за говорните чинови е дека јазикот се употребува за комуникациски цели. Според тоа теоријата за говорните чинови во основа се занимава со она што луѓето *прават* со јазикот – со функциите на јазикот. Фокусот се става врз оние функции кои се важни за комуникациската намера и кои можат да се реализираат во една реченица. Говорните чинови произлегуваат од контекстот и придонесуваат за градење на контекстот. Контекстот претставува збир на искази со кои се опишуваат убедувањата, знаењето, посветеноста и сл. на учесниците во дискурсот. Изговарањето на една реченица секогаш кажува повеќе од нејзиното буквално значење.

Теоријата за говорните чинови ја развиле филозофите Џон Остин (Austin 1962) и Џон Серл (Searle 1969) тргнувајќи од основната претпоставка дека јазикот се употребува за извршување дејства. Во средиштето на прагматичките проучувања се наоѓа концептот *говорен чин*, којшто Серл (Searle 1969: 16) го дефинира како основна единица на јазичната комуникација, за разлика од општо познатите граматички термини, како што се зборот или реченицата. Теоријата за говорните чинови во основа се занимава со она што луѓето го *прават* со јазикот – со функциите на јазикот.

Во комуникацијата, ние избираме што ќе кажеме и како ќе ги изразиме нашите намери, давајќи му специфична форма на дискурсот кој го креираме. Сè што ќе кажеме е

резултат на избор кој го правиме свесно или несвесно. Можеби изгледа дека конверзацијата, обликувањето на дискурсот, се случува автоматски, без наше размислување. Некој ќе нè праша „Добар ден, како сте?“ ние одговараме „Добро, а Вие?“ без да обрнуваме внимание. Но во најголемиот дел од комуникацијата дејствуваме со намера. Како би ја анализирале оваа куса конверзација? „Како си?“ значи дека некој нè прашува за нашето здравје, расположение, и ние го известуваме за тоа, т.е. дека сме добро. А што ако не сме добро? Најчесто пак ќе кажеме „Добро“. Па можеме да се запрашаме дали навистина ова прашање е прашање за нашата здравствена и емоционална состојба или нешто друго. Впрочем, дали воопшто е соодветно некој кого едвај го познаваме, на разминување да нè праша за нашето здравје и емоционална состојба. Или едноставно е знак на покажување почит, потреба да кажеме дека се познаваме и сме во односи кои ни дозволуваат да комуницираме.

Овој пример ни покажува дека говорните чинови се состојат од повеќе слоја. Остин (Austin 1962) издвојува три вида чинови кои едновременно се извршуваат:

1. *локуциски чин* – чин на изговарање исказ со вообичаено значење и референција;
2. *илокуциски чин* – со изразувањето на локуцискиот чин се извршува и илокуцискиот чин, како на пример давање информација, уверување или предупредување, приговарање или критикување и сл.; илокуцискиот чин се однесува на функцијата на исказот кој сме го изговориле; и
3. *перлокуциски чин* – ефектите што говорниот чин ги произведува врз чувствата, мислите и постапките на соговорникот, говорителот или врз другите луѓе (чин на убедување, изненадување); планираниот перлокуциски ефект не мора да биде ист со постигнатиот перлокуциски ефект.

Во поглед на примерот даден погоре, буквалното значење на прашањето „Како сте?“ е локуциски чин. Неговата илокуциска сила зависи од контекстот во кој е изговорен: во болница, при посета на болен познаник, претставува прашање за здравствената состојба на соговорникот; на разминување, изразува желба за одржување пријателски однос со соговорникот; ако се качувате по некоја тешка планинска патека, може да значи „Сакате ли да се одмориме?“, и сл. Добивањето одговор за здравствената состојба на соговорникот, одговорот „Добро, а Вие?“ или согласноста за одмор претставуваат перлокуциски ефект во овие ситуации.

Фокус на интересот на Остин е илокуцискиот чин и терминот говорен чин се поврзува со него. Има многу функции кои ги извршуваме преку јазикот. Постојано прашуваме, одговараме, се караме, дискутираме, ветуваме, се фалиме или фалиме други, приговараме, се благодариме, се доверуваме, укоруваме, навестуваме, и сл. Во нашата секојдневна комуникација се обидуваме да протолкуваме (свесно или несвесно) што прават другите кога зборуваат, т.е. кои говорни чинови ги изведуваат. Секогаш кога некој ќе проговори во наше присуство, ние мораме да го протолкуваме неговиот исказ како овој или оној говорен чин. Дали тоа беше закана? Или само предупредување? Дали ова беше предлог или замолување? Дали тоа беше критика или само попатна забелешка? Дали беше навестување?

2. Рамка во која се реализираат говорните чинови

Кои говорни чинови ќе бидат реализирани и какви јазични средства ќе бидат употребени за нивно формулирање зависи од контекстот во кој е сместена ситуацијата. Така, може да кажеме *Затвори ја вратата, те молам; Ај ако сакаш затвори ја вратата.*

(професор-студент); *Затвори ја вратата* (возрасен-дете); или *Во чамец ли си роден* (пријател-пријател). Колега на колега би му рекол *Нема да ти е проблем да ми купиш вода?*, но студентот на професорот би му рекол *Извинете што ви пречам, но можете ли да ми дадете потпис?*¹

Начинот на кој се градат говорните чинови зависи од повеќе фактори:

1. Кои се соговорниците: нивниот пол, возраст, занимање, образование, а особено општественото растојание меѓу нив, кое може да биде вертикално или хоризонтално. Вертикалното растојание се однесува на позицијата на соговорниците на општествената скала. Затоа вертикалното растојание во дискурсот директно се поврзува со моќта и статусот на говорителот. Хоризонталното растојание зависи од односите меѓу соговорниците: дали се блиски, фамилијарни или далечни и формални.²

2. Односот на говорителите кон ситуацијата: наметнувањето или сериозноста на престапот кои можат да доведат до нарушување на односот помеѓу соговорниците, големината на услугата, итноста на ситуацијата, степенот на наметнување и сл.

3. Комуникациските принципи според кои говорителите ги избираат стратегиите за реализација на говорните чинови. Тука пред сè мислиме на принципот на учтивост. Централен концепт во теориите за учтивост е концептот за *лицето* (Goffman 1967; Brown & Levinson [1978] 1987; Watts 2003; Mills 2009; Sifianou 2013; Kádár & Haugh 2013; etc.) кое се однесува на сликата која соговорниците во текот на комуникацијата ја стекнале за себе. Браун и Левинсон (Brown & Levinson [1978] 1987) наведуваат дека *лицето* се состои од два аспекта: *негативно лице* и *позитивно лице*. *Негативното лице* ја изразува потребата на соговорниците нивните дејства да не бидат попречувани од другите; *позитивното лице* се однесува на потребата на секој припадник да биде прифатен и почитуван од другите припадници на заедницата. Во комуникацијата соговорниците се трудат да не го повредат лицето на соговорникот, користејќи соодветни комуникациски стратегии и јазични средства, т.е. стратегии за *негативна и позитивна учтивост*.

Извршителот на говорниот чин може да реши да го изврши или да не го изврши говорниот чин. Ако реши да го изврши, тоа може да го направи на *директен* или на *индиректен начин*. Така, на пример, ако некој каже *Немам пари, заборавив да отидам во банка*, можеби има намера да побара пари на заем, но никој не може да смета дека тоа е единственото што го сака. Јазичните стратегии за реализација на индиректните стратегии вклучуваат метафора, иронија, реторички прашања, недореченост, непотребно повторување, разни алузии на тоа што говорителот сака да го пренесе, без тоа да го направи директно, така што значењето е подложно на понатамошно преговарање.

Доколку говорниот чин се изведе *директно*, говорителот може да реши дали ќе го изведе со *ублажување* или *без ублажување*. Извршувањето на говорниот чин директно без *ублажување* би се извел на овој начин доколку говорителот не се плаши дека може да дојде до нарушување на комуникацијата. Под средства за *ублажување* се подразбираат јазични средства кои му *даваат лице* на соговорникот. Тие претставуваат обид за пресретнување на потенцијалната повреда на лицето така што говорниот чин ќе се изведе на начин, или со модификации или додатоци, кои јасно покажуваат дека не постои намера или желба лицето на соговорникот да биде повредено.

¹ Примерите се на Трајкова (2014).

² Спенсер-Оути (Spencer-Oatey, 1996) наведува неколку параметри со кои може да се мери хоризонталното растојание: слична/различна општествена положба, честота на контакти, солидарност, фамилијарност, блискост, и сл.

Во зависност од сите гореспоменати фактори зависат и лингвистичките средства што ќе ги употребиме. Модификацијата на говорните чинови, т.е. нивното ублажување и засилување може да се изврши со синтаксички и со лексички средства, како на пример, употребата на прашања, условни реченици, императивни конструкции, повторување, дискурсни маркери, минато време, партикулата *би*, модални глаголи, изразување несигурност со глаголи како *мисли, ми се чини, изгледа*, прилошки модификатори како *малку/малце, ужасно, стршно, несфатливо, сигурно, навистина*, пејоративи, извици, и др.

- (1) Еве, и со X што разговарав, а и моето чувство малку беше некако ... не знам ... ми се чини дека овој проект заслужува повеќе внимание. (Кусевска 2012)
- (2) Ефтини се, бе. (Кусевска 2012)
- (3) Професоре, минатата недела не бев на предавање, па сакав да Ве прашам дали ќе може да добијам една копија? (Трајкова 2014)

Така, во примерот (1) во прилог на ублажување на несогласувањето употребени се повик за понудување на доказ (*Еве, и со X што разговарав*), прилошки модификатор (*малку*), изразување несигурност и неопределеност (*некако ... не знам ... ми се чини*). Во примерот (2) употребен е маркерот за солидарност „бе“³ кој создава чувство на блискост меѓу соговорниците и со тоа обид на говорителот да ги убеди во она што сака да го постигне.⁴ Во примерот (3), покрај наведувањето на причината, говорителот ги користи конвенционалниот маркер за замолување „сакав да Ве прашам“ и модалниот глагол „може“, кој претставува модален глагол со слаб интензитет и како таков создава ситуација на ненаметнување и необврзност.

3. Културни вредности кои се отсликуваат во говорните чинови

При формулирање на говорните чинови голема улога има и културната припадност на соговорниците. Од културата зависат очекувањата на соговорниците при реализацијата на говорните чинови и нивната интерпретација, како и изборот на јазичните средства за нивно обликување. Значаен придонес во однос на меѓукултурната прагматика дала Ана Вјежбицка (Wierzbicka 1985; 1997; 1999; 2008), која силно му се спротиставува на англискиот етноцентризам. Таа смета дека секоја култура има свои специфични говорни чинови и дека оние елементи што се важни за една култура не мора да се исто толку важни за друга. Англискиот, на пример, развил систем на културни вредности кои влијаат врз секоја индивидуа да биде постојано свесна дека постојат други луѓе, други мислења, да гледа на себеси како на само една индивидуа меѓу многуте други, од кои сите имаат право на свој психички простор, своја автономија, свои специфичности и ексцентричности. Ваквите вредности произведуваат однос според кој објективизмот и антидогматизмот се сметаат за важни општествени и културни вредности.

Меѓутоа, бесмислено е да се тврди дека говорните чинови во англискиот јазик отсликуваат извесни културни вредности додека говорните чинови во некој друг јазик отсликуваат непостоење на таквите вредности. Впрочем, секој јазик ги отсликува вредностите карактеристични за неговата култура. Целта на меѓукултурната прагматика е

---

³ Терминот „маркер за солидарност“ е на Танен и Какава (Tannen & Kakava, 1992). Тие сметаат дека и во грчкиот јазик постојат вакви маркери кои создаваат рамка на блискост, инволвираност и пријателство.

⁴ Во овој случај се работи за купување нови завеси за училиштето и говорителот се обидува да ги убеди останатите дека тие завеси што тој ги одбрал не се скапи и дека треба да ги купат. Говорителот може едноставно да каже *Евтини се*. Но со „бе“ се вклучува посебно емоционално приближување и говорителот како да сака да каже „Ајде, верувајте ми, согласете се со мене да ги купиме овие“.

да објасни зошто луѓето од различни култури зборуваат така како што зборуваат откривајќи ги вредностите врз коишто се заснова таквото изразување, како директност или индиректност, солидарност, спонтаност, искреност, општествена хармонија, срдечност, самопотврдување, интимност, самоизразување и сл.

Оттука произлегува дека кога се споредуваат различни култури во однос на нивните основни вредности, за тие да може да се разберат, споредувањето не треба да се прави од гледна точка на концептите карактеристични за една култура, туку според концепти кои се релевантни и за другите култури, т.е. кои се релативно универзални. Луѓето нема да можат да постигнат меѓукултурно разбирање доколку не успеат да влезат во „претпоставениот свет на другите“, а тоа нема да можат да го направат ако се потпираат на системи кои се специфични за една култура, како директност, самопотврдување, солидарност или хармонија.

4. Контрастивни истражувања на говорните чинови во англискиот и во македонскиот јазик

Во однос на македонскиот јазик, до овој момент направени се контрастивни истражувања со англискиот јазик на говорните чинови за барање, заблагодарување, извинување и приговарање (Кусевска, Трајкова, Нешковска и Смичковска 2014) и на говорниот чин несогласување (Кусевска 2012). Во тек се и истражувања на говорните чинови на давање комплименти и на одбивање, како и на изразување барање преку електронските пораки и на употребата на говорните чинови во деловната кореспонденција.

При контрастивното истражување на говорните чинови во англискиот и во македонскиот јазик забележани се следните разлики:

4.1 Перцепција на ситуацијата

Припадниците на различни култури може да имаат различна перцепција за една иста ситуација. Така, Кусевска (2014) наведува дека во низата ситуации коишто таа ги испитува во однос на реализацијата на говорниот чин на приговарање, за македонските говорители првите три најтешки прекршоци се неправилно оценување на тестот од страна на професорот, правење долги паузи за време на работното време од страна на колегите и премолчување за оштетување направено на колата позајмена од пријател. За американските говорители, пак, најтешки прекршоци претставуваат одењето преку ред, заборавањето да се врати тетратката позајмена од колегата и послужување со вашата храна од страна на цимерот без прашање. Ваквата разлика покажува дека македонските говорители најмногу се повредени кога се работи за нешто што според нивната перцепција не е чесно, без разлика на растојанието меѓу соговорниците. За американските говорители тоа е непочитување на правото на индивидуата и повредата на личната сопственост.

Во оваа смисла, Трајкова (2014) ја поврзува перцепцијата на говорителот за дадената ситуација и директноста во изразувањето. Така, во некои ситуациите коишто таа ги испитува во однос на изразувањето барање, припадниците и на американската и на македонската култура употребиле еднакво директни стратегии. Меѓутоа, во некои ситуации, стратегиите со кои го формулирале говорниот чин се различни. Така, во ситуацијата во која говорителот бара од соговорникот да му ги замени панталоните кои ги купил, Американците употребиле дури 61,9% повеќе директни барања за разлика од

Македонците. Според американскиот систем муштеријата има право да бара да му се заменат панталоните, а продавачот е должен да го стори тоа, па тешкотијата која му се наметнува на продавачот е помала.

4.2 Перцепција на општествените фактори

И различната перцепција на општествените фактори (статус, моќ, блискост, наметнување, и сл.) може да доведе до различно формулирање на говорните чинови. Нешковска (2014) наведува дека при заблагодарувањето македонските испитаници покажале спремност за побрзо спуштање на нивото на формалност со недвосмислена цел да го намалат растојанието и да ја зголемат блискоста со своите соговорници. Поголемиот дел од англиските испитаници се одлучуваат за задржување на формалното заблагодарување со цел да го одржат постојното општествено растојание со соговорникот, кој му е непознат на говорителот или се само познајници.

4.3 Сфаќањето за лицето и видовите учтивост

Сфаќањето за лицето е еден од водечките фактори за организација на говорот и според него се определува преферентноста на културата кон позитивната или негативната учтивост. Така на пример, англоамериканската култура ја почитува независноста на луѓето и избегнува какво било наметнување и со тоа покажува преферентност кон негативната учтивост. На единките се гледа како на слободни индивидуи кои имаат право на свое мислење, верување и сл. Македонската култура повеќе ги вреднува солидарноста и пријателството, покажувајќи преферентност кон позитивната учтивост. Оттука, таа развила стратегии на инволвираност и блискост. Поради тоа, англискиот јазик развил голем број јазични средства коишто им се на располагање на говорителите за ублажување на нивните искази. Македонските говорители, пак, многу поретко ги користат средствата за ублажување.

5. Заклучок

Целта на овој труд е да ја претстави структурата на говорните чинови, да ја истакне важноста на културата при нивното обликување и да ги разгледа елементите карактеристични за меѓукултурните истражување. Сите култури имаат свои средства за обликување на говорните чинови. Но во различни култури односот кон дадената ситуација е различен па и средствата употребени за нејзино изразување се различни. Не можеме да сметаме дека средствата коишто се прагматички соодветни во една култура ќе бидат соодветни и во друга. И очекувањата на соговорниците за начинот на кој треба да се одвива конверзацијата зависат од нивната културна припадност. Интересна е метафората на Јианг (Jiang 2000: 329) која успешно го доловува односот меѓу јазикот и културата: "комуникацијата е како сообраќајот: јазикот се возилата, а културата е семафорот". Меѓутоа, културата е длабоко потсвесна и системот врз кој се заснова не е очигледен ни за родените говорители. Проучувањето на карактеристиките на говорните чинови може да даде голем придонес во тој однос.

Литература

- Кусевска, М., (2012), *Меѓукултурна прагматика, Несогласување во усната комуникација: англиски и македонски*, Скопје: Академски печат
- Кусевска, М., Трајкова, З., Нешковска, С. и Смичковска, Ф., (2014), *Говорни чинови: барање, заблагодарување, извинување, приговарање*, Скопје: Академски печат
- Нешковска, С., (2014), Заблагодарување, In М. Кусевска, З. Трајкова, С. Нешковска и Ф. Смичковска, *Говорни чинови: барање, заблагодарување, извинување, приговарање во англискиот и во македонскиот јазик* (стр. 135-194), Скопје: Академски печат
- Трајкова, З., (2014), Барања, In М. Кусевска, З. Трајкова, С. Нешковска и Ф. Смичковска, *Говорни чинови: барање, заблагодарување, извинување, приговарање во англискиот и во македонскиот јазик* (стр. 71-134), Скопје: Академски печат
- Austin, J. L., (1962), *How to do things with words*, Oxford: Oxford University Press
- Brown, P., & Levinson, S., ([1978] 1987), *Politeness, Some universals in language usage*, Cambridge: Cambridge University Press
- Goffman, E., (1967), On face-work: an analysis of ritual elements in social interaction, In E. Goffman, *Interactional Ritual: Essays on face-to-face behaviour*, New York: Penguin Books, Ltd
- Jiang, W., (2000), The relationship between culture and language, *English Language Teaching Journal* 54, 328-334
- Kádár, D. Z., & Haugh, M., (2013). *Understanding politeness*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mills, S., (2009), Impoliteness in cultural context, *Journal of Pragmatics* 41, 1047-1060
- Searle, J. R., (1969), *Speech acts*, Cambridge: Cambridge University Press
- Sifianou, M., (2013), The impact of globalisation on politeness and impoliteness, *Journal of Pragmatics* 55, 86-102
- Spencer-Oatey, H., (1996), Reconsidering power and distance, *Journal of Pragmatics* 26, 1-24
- Tannen, D., & Kakava, C., (1992), Power and solidarity in Modern Greek conversation: Disagreeing to agree, *Journal of Modern Greek Studies* 10
- Watts, R. J., (2003), *Politeness*, Cambridge: Cambridge University Press
- Wierzbicka, A., (1985), Different cultures, different languages, different speech acts, *Journal of Pragmatics* 9, 145-178
- Wierzbicka, A., (1997), *Understanding cultures through their key words*, Oxford/NY: Oxford University Press
- Wierzbicka, A., (1999), *Cross-cultural pragmatics, The semantics of human interaction*, Berlin: Walter de Gruyter and Co
- Wierzbicka, A., (2008), The conceptual basis for intercultural pragmatics and world-wide understanding, In M. Putz, & J. Neff-van Aertselaer, *Developing contrastive pragmatics: Interlanguage and cross-cultural perspectives* (pp. 3-45), Berlin/New York: Mouton de Gruyter